

Dr. BERENCZ JÁNOS

FREUD, MÉLYLÉLEKTAN. PEDAGÓGIA

(Szempontok a mélylélektan kritikájához.)

„Amit szívedbe rejtész,
szemednek tárd ki azt;
amit szemeddel sejtész,
szíveddel várd ki azt.”

(József Attila.)

József Attila e sorai — melyek Sigmund Freud 80. születésnapjára íródtak — szemléletesen, költői sűrítéssel utalnak a freudi lélekelemzés két fontos pillérére: az elrejtésre (= elfojtásra) és az analízis során történő feltárára.

Ami az elrejtést illeti, ez szimbolikusan Freud lélekelemzésének magyarországi sorsára is vonatkozik.

A magyar kultúrpolitika ugyanis, — főleg az ellenforradalmi rendszer idején, a két világháború között, — nem nézte jó szemmel Freud gondolatainak terjesztését. Sőt, némely művének magyarra fordítását egyenesen meggátolták. A reakciós kultúrpolitikának meg is volt az oka erre a cenzurára: Freud szembenáll minden félelemre építő, terroriztikus társadalmi-politikai rendszerrel. Az uralkodó osztályok egyes ideológiai támaszait pedig, — főként a vallást, — olyan elemzésnek vetette alá, amely alkalmas volt arra, hogy megingassa a hagyományos tekintélyeket, aláássa az ezekbe vetetti hitet.

Freud egyik fordítója erről írt 1945-ben: [1].

„Freudnak az a munkája kerül magyar nyelven a magyar olvasók kezébe — eredeti címe: „Die Zukunft einer Illusion” —, amely az elmúlt 25 év alatt nem jelenhetett volna meg. Az uralkodó hivatalos szellem nem engedte meg egy könyv megjelenését, amely uralmának alapját tudományos bírálatban részesíti és pusztán tudományos módszereket alkalmazva a tárgyi tudásra való nevelés szükségességét bizonyítja be.

A lélekelemzés Magyarországon üldözött, vagy legjobb esetben megtúrt tudományként szerepelt; a rá vonatkozó tudatlanság, vagy, ami még rosszabb, a félműveltség általános volt és még ma is az.”

A következő fejtegetések két részre oszlanak: I. Freud életpályája ...
II. Mélylélektan és pedagógia.

Freud életpályája, társadalmi nézetei.

Freud tudományos működésében több, — bár teljes élességgel el nem különíthető, mégis némely fővonásában jellemző, — korszakot különböztethetünk meg.

Az *első, korai szakaszt* 1895-ig, a hystériáról szóló tanulmánykötet megjelenéséig számíthatjuk. Ez bizonyos értelemben az útkeresés kora.

Freudnak Fliesshez írt leveleiből megtudjuk, hogy az orvosi pálya kezdetben nem vonzotta őt különösebben, hanem eleinte inkább filozófiai, majd jogi és társadalomtudományi tanulmányok iránt élt benne érdeklődés. Az orvosi pályára végül is az a sajátos érdeklődése kötötte le, amely természettudományos és egyszersmind az emberi, társadalmi viszonyok felé is irányuló volt.

Orvosi diplomájának megszerzése után egy ideig az ideggyógyászattal kapcsolatos anatómiai és fiziológiai problémák foglalkoztatták. E kezdeti irányzatának egyik fontos dokumentuma az aphasia-ról szóló tanulmánya, mely 1891-ben jelent meg [2].

Pályájának ebben a kezdő szakaszában is erősen foglalkoztatta őt már a neurotikusok kezelése. Ennek az érdeklődésnek eredményeképpen BERNHEIM-nek a szuggesztiós kezeléssel szülő művét 1888-ban nemcsak fordította, hanem egy régebbi francia orvosnak, LIÉBAULT-nak az alvásról és a hasonló állapotokról vallott nézeteit elevenítette fel. (Liébault: „Du sommeil et des états analoges.” 1866.)

A pszichoanalízis elméletét és módszerét BREUER-rel végzett kutatásai során alakította ki. Breuer megfigyelése szerint, ha a beteg csökkentett tudatállapotban (hipnózis, szuggesztió), gátlástalanul mindarról beszélhet, ami csak tudatában felmerül, ez javít az állapotán. Freud és Breuer eleinte hipnózisban, szuggesztiós állapotban, — később azonban a hipnózt, szuggesztiót mellőzve, teljesen szabadon, gátlástalanul beszéltették a beteget. Kétségtelen, hogy ennek az ún. „szabad asszociációs” módszernek az alkalmazása nagy rátermettséget, tapintatot kíván az orvostól, mert szigorúan tartózkodni kell a betegnek bármiféle befolyásolásától. Arra kell törekedni, hogy a páciens minden gátlástól, szégyenkezéstől mentesen, teljesen őszintén, híven számoljon be lelkivilágának legapróbb, legelrejtettebb rezdüléséről is.

A szabad asszociációs módszer eredményes alkalmazása nagy tapasztalatot, szinte intuitív képességet kíván azért is, mert fennállhat az a veszély (természetesen a kevésbé tapasztalt, képzett, kevésbé rátermettek számára), hogy az orvos esetleg túlzott, szubjektív, megalapozatlan következtetéseket von le akkor, mikor voltaképpen csak jelentéktelen momentumok vetődnek fel. Erre a nehézségre pszichológusok fel is hívták a figyelmet [3].

E szabad asszociációs módszerrel végzett vizsgálatokból — melyeket Freud Breuerrel együtt hisztérikus betegeken végzett — azt a következtetést vonták le, hogy a hisztérikus tünetek nem valami homályosan

megmagyarázható „ideges sokk” pillanatnyi lecsapódásai, (mint azt az angol pszichiáterek nyomán a híres Charcot is vallotta), nem is egyszerűen degenerációs tünetek, nem valamilyen véletlen eredményei, hanem ezeknek előidézője, közvetlen oka valamilyen *lelki trauma*, lelki sérülés. Ezek az eredményei Freud és Breuer közös munkájának [4].

Freud azonban nem állt meg ennél a trauma-tannál, a trauma keletkezésére, okára, körülményeire keresett mélyebb választ.

Erre a problémára keresett működésének következő, *második szakaszában* (1895—1904), választ.

A „trauma-tant” túlhaladó kérdésfeltevés szükségszerűen a traumát megelőző, a tudat legmélyébe, a *tudatalattiba* elrejtett, Freud kifejezésével élve, *elfojtott élmények*, vágyak, ösztönök kutatásához vezetett. Ez a kutatás a trauma történetének, vagy talán pontosabban szólva, előtörténetének feltárását kívánja meg.

A trauma előtörténetének kutatása azzal a tanulsággal járt, hogy a „trauma” erősen relatív jelenség. Az a mindennapi tapasztalatból közismert, hogy egy bizonyos inger, megrázkódtatás a legkülönbözőbb hatást érheti el különböző idegrendszerű, vérmérsékletű embereknel; ami súlyos megrázkódtatás, trauma az egyik embernek, azt másvalaki esetleg alig érzi meg. Az azonban már kevésbé magától értetődő, hogy egy bizonyos inger, élmény ugyanazon személy számára sem mindig vált ki hasonló hatást, és hogy ugyanaz az élmény bizonyos körülmények között súlyosabb következmények nélkül jár, míg más helyzetben traumatikus lehet és súlyos tüneteket válthat ki.

A trauma tehát önmagában nem okoz feltétlenül betegséget, hanem csak sajátos helyzetben, lelki diszpozíció mellett kelt tüneteket.

Milyen természetű mármost tartalmilag a traumát előidéző élmény?

Freud nagyszámú tapasztalat alapján úgy látta, hogy a trauma mélyén elfojtott erotikus vágyak, ösztönök vannak. Végeredményben tehát az *Erosz*, (melyet a köznapi szexualitásnál tágabban, mint általános testi öröme, kielégülésre törekvést értelmezett Freud) rejlik ott a tudatalattiban, mint a traumák végső forrása. A visszafojtott erotikus ösztönöknek van tehát Freud szerint bizonyos helyzetben és lelki diszpozíció esetén traumatikus hatásuk. Az *Erosz* mellett, azzal együtt még egy fogalmat vezetett be Freud: a *libidót*. Ez az *Erosz* erejét jelenti, mely mennyiségileg változik, egyénileg és a helyzettől függően is.

A „libido” elég általánosan elterjedt fogalom a mélylélektanban. Gyakran azonban Freudtól eltérően, tágabban értelmezik. Így pl. Jung „libido”-n a pszichikai energiák összességét érti, amely azonos a pszichikai tartalmak intenzitásteremtésével. Ez tehát nemcsak az erotikus ösztön energiáját jelenti, hanem magában foglal mindenféle pszichikai energiát. (Vö. Jung: Bevezetés a tudattalan pszichológiájába. Bp. 1948. Bibliotheca. Ford.: dr. Nagy Péter, 82. l.) — Freud ennél szűkebb meghatározása szerint „A libido fogalmával egy mennyiségben változó erőt határoztunk meg, amellyel a nemi izgalom területén való folyamatokat és áttételeket mérhetjük”. A libidót megkülönböztetjük az energiától, amely minden lelki folyamatnak általában az alapja. (Freud: Gesammelte Schriften, V.—92. l.)

Összefoglalva: A traumát és annak mélyén rejlő erotikus konfliktust, a beteg elfojtja. Ezek a tudat alá, a tudattalanba kerülnek. Ezek az elfojtott vágyak, ösztönök, képzetek a felidézéssel szemben többé-kevésbé erős *ellenállást* fejtenek ki. Ezért nem könnyű az orvos és a beteg számára a tudatosítás, felszínre hozás, az „*ellenállás*” megszüntetése. A lélekelemzés kezdeti szakaszában sokan nem méltányolták kellően az elfojtás és az ellenállás viszonyát, az erotikus konfliktus tudatalatti szerepét. Egyes vulgarizálók, akiket Freud gúnyosan „vad pszichoanalitikusok”-nak nevezett, azt gondolták, hogy a gyógy mód lényege csupán a felvilágosítás, és hogy a neurózis tulajdonképpen a nemtudásból fakad. Ezzel szemben arra kell rámutatni, hogy a neurózisnál nem pusztán nemtudással, hanem ellenállással, tudni nem akarással állunk szemben.

Ferenczi Sándor szavai szerint: „Azon egyébként már régen túlhaladott álláspontnak tarthatatlanságára, mely szerint a pszichoneurotikus „tudatlanságban” szenved, különösen döntő bizonyítékot nyújt Freudnak az a megállapítása, hogy igen sok kényszerneurotikus egyáltalában sohasem is felejtette el megbetegedésének körülményeit: ezekben az esetekben az elfojtás egyszerűbb szerkezetet vesz igénybe: ahelyett, hogy a traumát felejtene el, érzelmi színezetétől fosztja azt meg, úgy, hogy belőle a tudatban csak közömbös, lényegtelennek tetsző képzet-tartalom marad meg... ezekben az esetekben tehát nem is valamely képzettartalom elfojtásának, hanem tisztán indulati elfojtásnak a következményeiről van szó.”

(Ferenczi Sándor: „A neurózisok pszichoanalitikus tanának haladása” — „A pszichoanalízis haladása” c. kötet, 13. l.)

Freud módszerének és a pszichoanalízis tanításának további, konkrét kidolgozásához, finomodásához vezetett az álmok pszichoanalitikus magyarázata, a pszichoanalitikus „*álomfejtés*”. (Az álomfejtésről szóló műve 1900-ban jelent meg és sok kiadást ért el. A következő idézetek a Somló Béla kiadásában évszám nélkül — 1930. körül — megjelent magyar kiadásból valók. Fordította: Hollós István dr.)

Az álomfejtés, álom-elemzés Freud determinisztikus, természet-tudományos, sőt mondhatjuk: ösztönösen materialista gondolkodásmódjának bizonyítéka.

Szemben áll a misztikus-vallásos álomfejtés minden fajtájával: az egyiptomi, görög (Artemidoros például) és a középkori katolikus álomfejtéssel, jóslással. Ezeket az jellemezte, hogy az álomnak, egyes elemeknek az álmodó élményeitől, lelkivilágától független, szimbolikus, misztikus értelmezést tulajdonítottak. De elveti azt a laikus nézetet is, mely az álmot merő véletlennek, tartalmát értelmetlennek tekinti. Freud értelmet, kauzális meghatározottságot keres és talál az álomban. Gondosan megvizsgálva az álmodó tapasztalatait, élményvilágát, azt keresi, hogy milyen tudattartalmak tükröződhetnek az álomban.

A szabad asszociációs módszerrel folytatott álom-elemzéseiből azt szűrte le, hogy az álom elfojtott, tudat alá szorított élményeket, vágyakat tükröz. Az álom értelme minden esetben az szerinte, hogy — végső eredményben, hatásában — vágyakat teljesít.

Röviden: *minden álom: vágyálom* Freud szerint. Amint a közmondás tartja: éhes disznó makkal álmodik. Persze ez a vágyálom-jelleg nem mindig szembeötlő, és Freud éles logikával azt igyekszik bizonyítani, hogy esetleg elfojtva, nehezen felismerhetően, — de minden álomban megvan ez a vonás. Az álomnak ez a vágy-álom jellege nem jelenti azt, hogy mindig szexuális vágyakról van szó, bár kétségtelenül a szexualitás e tekintetben is nagy szerepet játszik Freud elemzéseiben.

Az álom elemzésekor az analizált személy az álom egyes elemeihez hasonló analóg élményeit keresi, majd igyekszik felkutatni az egyes álom-elemek rejtett asszociációit, az elfojtott tartalmakat, azért, hogy nyílt, „manifeszt” álomból kiindulva, eljusson az álom tulajdonképpeni értelméhez, a rejtett („latens”) álomtartalomhoz. A manifeszt álom mindig az álom-munka eredménye. Ezt az álom-munkát, annak jellegét, derítik fel a különböző álomelemzések. Tartalmi szempontból nézve az álmoknak több típusát különbözteti meg, kiemeli pl. a zavarbaejtő meztelenségről, a hozzátartozó halálálról szóló álmokat és az eléggé gyakori, ún. vizsga-álmot.

A vizsga-álomról megállapítja, hogy „ezek kitörülhetetlen emlékei azoknak a büntetéseknek, amelyeket gyermekkorunkban elkövetett hibákért szenvedtünk” és amelyek így tanulmányaink két tetőfokán a szigorú vizsgálatok „dies irae, dies illa” alkalmával bensőnkben újból megrezdülnek. A neurotikusok „vizsga félelmét” is a gyermekkori szorongások erősítik meg. Ha pedig már nem vagyunk tanulók, nem — mint régen — a szülők és nevelők, vagy tanítók azok, akik büntetnek...” A vizsga-álmok további magyarázatát szolgáltatta Freud egy kortársának megjegyzése, aki kiemelte azt, hogy tudomása szerint érettségi álom csak olyanoknál fordul elő, akik ezen a vizsgán átmentek, sohasem azoknál, akik megbuktak. E szerint a szorongó vizsgaálomról, amely akkor jelentkezik, amikor a következő napon felelősségteljes munka és felsülés lehetősége előtt állunk, mindinkább beigazolódik, hogy a múltból oly alkalmakat keres ki, amelyben a nagy, előző aggodalom jogosulatlannak bizonyult és a sikeres eredménnyel cáfolatot nyert. — A vizsga álmok vágyteljesítő jellege tehát valami felkészítés, a nehézségekre való felvértezés és vígasztalás szokott lenni. Van olyan eset is, amikor az ilyen vizsgaálomoknak rejtett szexuális értelmet tulajdonítottak [5].

Az álom-munka mechanizmusát feltárva, Freud megkülönböztette az elfojtott tudattartalmak *eltolását* (álombeli azonosítást, vagy egységes elemek széthasítását) a *sűritést* és a *szublimálást*, az egyes élmények felismerhetetlenné váló átszellemítését, a konkrétumoknak szimbólumokká való feloldását. Az álombeli szimbólumoknak többféle tipikus és gyakori értelmét tartotta számon: a kalap pl. a nemi szervet szimbolizálja, az elgázolás és a lépcső a nemi érintkezést stb. Ez utóbbit pl. azzal magyarázza, hogy a két aktus — az onánia és a coitus — ritmikus karakterű (i. m. 276. lap).

Freud az álom-szimbolikában nem az álmodó élményvilágától függetlenül, nem elvontan értelmezi a megfelelő szimbólumokat, hanem

mint gyakori szimbolizációt emel ki egyes konkrétumokat. Ez az értelmezés tehát különbözik a babonás, misztikus álomszimbolikától, bár kétségtelen, hogy veszélyeket rejtett magában, mert sok freudistát valamilyen elvont, misztikus értelmezésre, önkényes szimbolika megalkotására csábított.

A freudi pszichoanalitikus felfogás egyes alapvető elemei a századfordulóig megjelent műveiben már előkerültek, úgy, hogy azt mondhatjuk, bizonyos lényeges vonásaiban a lélekelemzés már az 1900-as évek elején megmutatkozik.

Ha társadalmi szempontból próbáljuk megközelíteni a lélekelemzést, az imperializmus hanyatló polgárságának bizonyos jellemvonásait nem nehéz felfedezni. Bizonyos, hogy a polgárság lelkivilágának ezek a dekadens vonásai (pl. a nemiség előtérbe vonulása) hatással voltak Freud általánosítására és elméleti rendszerezésének megalkotására is. Mégsem lehet egészében véve Freudot a reakciós polgárság, vagy az imperializmus védőjének tekinteni. Megnyilvánul ugyanis műveiben a képmutatásnak, a hazugságnak, a társadalmi konvencionak, kényszernek eléggé határozott elítélése. Tudomásul veszi ugyan az adott társadalmi viszonyokat, de semmiképpen sem helyesli az adott társadalmi rendszert, annál kevésbé, mert közvetlen közelből látja azokat a káros lelki behatásokat, amelyeket a társadalom okoz.

Bizonyos, hogy nem látja tisztán a káros lelki behatást okozó jelenségek, helyzetek valódi társadalmi okait, a gazdasági és politikai összetevőket. Írásai mégis több helyütt azt árulják el, hogy ha általában nem is nyíltan, de mintegy „tudat alatt” helytelenítette a fennálló társadalmi rendet.

* * *

Működésének következő *harmadik szakaszában* (kb. 1904—1912) a pszichoanalízist többoldalúan kiterjeszti. Művei, elmélete, módszere heves ellenzést vált ki konzervatív körökből, viszont lelkes követőkre is talál. Nemzetközi pszichoanalitikus egyesület alakul, kongresszusokat tartanak, folyóiratot adnak ki Freud hívei.

E korszakot a következő vonások jellemzik:

a) A hisztérikusok, neurotikusok vizsgálatáról áttér a normális, mindennapi élet jelenségeinek pszichoanalitikus magyarázatára is [6]. A kritikusok módszertanilag itt okkal vetik szemére, hogy a patológiát azonosítja a normálissal, a betegeken tapasztalt jelenségeket, magyarázó szempontokat átviszi a normális, egészséges emberekre is.

Ezek a törekvések jellemzik 1904-ben a humorról, viccről írt munkáját. Az álomhoz hasonlóan, a humoros állításban megkülönbözteti a kimondott állítás manifeszt tartalmát és a rejtett — de szándékolt, vagy esetleg nem is szándékolt — értelmet. A vicc lényegét, magyarázó elvét a tudattalannal való kapcsolatban, a manifeszt és latens értelem viszonyában és ennek felismerésében, tudatosulásában látja. A mindennapi élet jelenségeinek sorában foglalkozott az elszólások, téves cselekvések, elvétések, elfelejtések mélylélektani magyarázatával is. E ténykedések, cselekvések rúgója valamely, tudattalan, erotikus tényező,

mely a felszínen mutatkozó cselekvést, magatartást a maga gátló, negatív hatásával előidézi. Tekintélyes pszichológusok, így a nagy magyar kutató, Ranschburg Pál is rámutatott ennek a magyarázatnak túlzására, egyoldalúságára. Ranschburg Pál statisztikailag is konkretizált adatai szerint („Az emberi tévedések törvényszerűségei”. — A magasabb szellemi működések helyes vagy téves voltát megszabó törvényekről ép, fogyatékos, beteg állapotokban. — Bp., 1939. Novák R. kiad. c. művében) Freud magyarázata a hibás cselekvések okáról normális egyéneknél legfeljebb az esetek 5%-ában helytálló, viszont hisztérikusoknál 25—30%-ig, schizofréniánál 40—50%-ig található. Eszerint tehát Freud elmélete még leginkább a schizofréniában szenvedőkre áll, viszont normális egyéneknél 20-szorosan túloz.

Ranschburg Pál már 1901-ben foglalkozott a tévedésekkel, elméletének részletes kidolgozása 1939-ben megjelent, idézett művében található. Az ő elmélete szerint a hibás cselekvések főképpen az ökonomia elvével, a kvantitatív és disztributív gátlással, valamint a homogén elemek gátlásával magyarázhatók. A „*homogén gátlás*”-nak tartalmi vonatkozás alapján több esetét különböztette meg.

b) Egyes konkrét műalkotásokkal kapcsolatban Freud ebben a korban megveti a művészeti alkotás pszichoanalitikai magyarázatának alapjait is.

Jensen „*Gradiva*”-jában a költői álmodozásra, a tudattalan tükröződésére hívja fel a figyelmet. Leonardo da Vinci életéből, gyermekkori fantáziájából, műveiből arra következtet, hogy művészetét Ödipuszkomplexuma sugallta, az anya utáni vágyakozás szublimálódott műveiben.

A műalkotások — ezen elemzések konklúziójaképpen — voltaképpen tudatalatti, erotikus jellegű tényezők, vágyak szublimációi. A műalkotások fantázia-kielégülések, amelyek nemcsak az alkotóban, hanem másokban is, tudatalatti vágyakat keltenek életre és elégítenek ki. (Többnyire szublimált formában.) Ilymódon az álommal hozza párhuzamba a művészetet, a különbség abban van, hogy az álom csak az álmodót elégíti ki, míg a műalkotás másokat, — az átélő, élvező közönséget, — is kielégíti.

Kétségtelenül nagyvonalú, egyes elemzéseiben szellemes magyarázat ez, de alighanem egyoldalúságban szenved. Kifogásolható az is, hogy az álom és művészet gyökerében való azonosítása ötletes, szellemes, de elnagyolt és túlzó, mert figyelmen kívül hagy két el nem hanyagolható tényezőt: az *ábrázolást* (a műalkotás tartalmának, formájának és kifejezésének viszonyát) és a *színvonalbeli* különbséget az ún. „álom-munka” és a művészi alkotó munka között. Az álom nem ábrázol szellemi tartalmakat, eszmei mondanivalót, és színvonalában (pl. rendezettség, kompozíció stb.) is távol áll a művészettől.

A művészet az a terület, amelyben talán leghamarabb jelentkezett a pszichoanalízis Magyarországon. A „*Művészet*” című folyóirat 1911. évfolyama cikket közölt a freudizmus esztétikájáról (dr. Varjas Sándor, *Művészet*, 1911. nov.: „Freud elmélete az esztétika keletkezéséről”), majd

1912-ben az impresszionizmusról (dr. Varjas Sándor) és a tájképfestészetéről jelent meg a freudizmus szellemében írott cikk. (Polgár Gyula).

Varjas Sándor szerint „Korunk a szublimált introjekció és ezért a szublimált impresszionizmusnak is kora.” — Polgár Gyula kétféle tájképfestészetéről szól: „nyugalomvágy”-at és „élnivágys”-t tükrözőről.

c) 1905-ben írt cikkeiben a pszichoanalizist kiterjeszti a gyermekek és a gyermekkor vizsgálatára. A gyermek fejlődését, a serdülést úgy értelmezi, mint a szexualitás fejlődését.

Megfigyelései szerint már a csecsemő is mutat erotizmust, (utalunk arra, hogy ezt a kifejezést Freud a köznapi szóhasználatnál tágabban értelmezte). A gyermekkori szexualitás eleinte autoerotikus jellegű, (megkülönböztetett orális, anális, urethrális, genitális korszakot), majd a narcizmus (egész saját test, mint erogén zóna), ezután a társválasztás korszaka következik. A kisgyermekkorra jellemzőnek tartja az Ödipus-komplexumot (= a gyermek erotikus vágya ellenkező nemű szülőjéhez), az incestus-komplexumot, a kasztráció-félelmet.

Az erotizmusnak egy maximális korszaka van a kisgyermekkorban, 3—4 év körül. Ezután a szexualitás latenssé lesz, és a serdülőkor elején lesz ismét manifeszté.

Freud a gyermek értelmi fejlődését, szellemi tevékenységét is lényegileg a szexualitásból, az erotikumból magyarázza. A kíváncsiság, tudásvágy mélyén a nemi probléma, a születés problémájának fürkészése, megoldási vágya áll. Egyik cikkében („Über infantile Sexualtheorien”) a gyermek különböző szexuális tárgyú és a születésre vonatkozó magyarázati törekvéseit boncolja. A gyermek a legnagyobb nehézséggel az „apa” szerepével kapcsolatban áll szemben. Ezt többnyire maga nem tudja megoldani. Ez a megoldatlan probléma azután szüntelen izgatja, valóságos rögeszméjévé, fantázia-kényszerévé („Grübelzwang”) lesz. E probléma megoldatlansága tükröződik sok felnőtt töprengésében, határozatlanságában, bizonytalanságában.

A gyermeki szexualitás elméletét, — mely különösen hevesen megbotránkoztatta a konzervatív embereket — olyan irányban is továbbfejlesztette, hogy a különböző elmebetegségek és nemi perverzitások voltaképp a gyermeki szexualitás valamely, — normális esetben túlhaladott, — fejlődési fokának rögzítődései [7].

d) A szexualitás elméletét jellemteni irányban is továbbfejlesztette 1908-ban megjelent két értekezésében [8]. Bizonyos jellembeli tulajdonságok a szexualitás egy bizonyos fokának, fájának felelnek meg: a túlságosan aprólékos, takarékos, zsugori ember pl. az análerotikának felel meg.

Összefoglalva: e korszakban a pszichoanalízis sokoldalú kiterjesztésével együtt, egyoldalúsága és túlzása módszertanilag elmélyül, mert a normális emberekre is alkalmazza a pszichoanalízis tanítását és módszerét, és a szexualitást is túlzott mértékben, egyoldalúan teszi magyarázó elvvé.

* * *

Freud munkásságának *negyedik, utolsó korszakában*, filozófiai kiszélesítéssel és általánosítással fordult társadalmi, néprajzi, kulturális problémák mélylélektani magyarázata irányában [8].

Az utolsó korszak 1913—1938-ig tartott.

E szociológiai, sőt mondhatjuk kultúrfilozófiai kiszélesítés mellett a pszichoanalízis megfigyelésének rendszerezése, elméletének filozófiai összefoglalása és elmélyítése is megtörténik ebben a korban [9]. E szociológiai és kulturális kiszélesítés körébe tartoznak valláskritikai írásai is [10].

Néprajzi jellegű művében, a „Totem und Tabu”-ban a néprajzi területre alkalmazott pszichoanalitikai elmélettel magyaráz, az elfojtott és szublimált szexualitás nyomait fedezi fel az őshorda életének fontos megnyilvánulásaiban. Tömeglélektani jelenségeket pedig az én-ideál képződésével és az elfojtott ösztönök szublimálásával magyarázza [11].

Joggal vetették fel e társadalomtudományi magyarázási kísérleteivel szemben, főleg a marxista kritikusok oldaláról, hogy a társadalmi jelenségek pszichoanalitikai magyarázata nem adekvált, mert egyénlélektani apparátussal vizsgál szociális tényeket. Még az sem állítható, hogy Freud a társadalmi jelenségeket csupán egyik, lélektani oldalukat tekintve, akarta magyarázni. Ez a feltételezés azért jogosulatlan, mert Freud a szociológiát, mint külön tudományt nem ismerte el, mert szerinte a társadalomtudomány csak mint a társadalmi jelenségek vizsgálatára alkalmazott lélektan képzelhető el. Eljárásmódjának hibája az is, hogy a társadalmi jelenségek pszichoanalitikai értelmezése voltaképp fikción alapszik. Azon a fikción, mely a társadalmi jelenség, cselekvések, alkotások *kollektív*, interpszichikai jellegét egyénivé redukálja, ezzel pedig a valóságot leegyszerűsíti és eltorzítja. Elhomályosítja a gazdasági, politikai stb. tényezőket, mint kollektív tényezőket.

Egészében véve találó az az észrevétel, hogy a lélekelemzés fogalomrendszerének társadalomtudományi érintkezési felülete erősen a periférián marad. Inkább az élmény-anyagban szerepel Freudnál a szociális tényező [12].

A pszichoanalízis lényeges továbbfejlődését regisztrálja az 1920-ban megjelent „Jenseits des Lustprinzips” c. műve. Ebben az életörömet kifejező Eros ösztöne mellett, (amely az önfenntartási ösztönt és a tágan értelmezett szexualitást foglalja magában) egy másik ösztöncsoportot is megkülönböztet, a romboló, destruktív irányú halál-ösztönt. Mindkét ösztöncsoport lényegében konzervatív jellegű Freud szerint, mert az Eros az élet továbbvitelét, tehát fenntartását segíti, viszont a halál-ösztön ellentétes előjellel az élet-előtti nyugalmi állapot, a halál elkövetkezése irányában van; ilyen értelmezésben, — de különböző ellentétes előjellel — értelmezi ezeket konzervatív jellegűeknek. Az élet e két ösztön — úgy mondhatjuk dialektikus együttléte — kettőssége, „ambivalenciája”, küzdelme során alakul és teljesedik ki. Minden pszichikai megnyilvánulásban megkülönböztethető e két ösztön előfordulása, olyanformán, hogy az egyik a kettő közül dominál és nyílt, manifeszt, míg a másik ösztön ugyanakkor elfojtva, vagy a háttérben, esetleg mint za-

varó tényező szerepel. A pszichoanalízistől eltérő és elszakadt különböző lélektani irányzatokban többnyire nagy jelentőséget nyer ez a tétel, így pl. Szondi Lipót kísérleti ösztön-diagnosztikájában is [13].

A tudattal, a tudattalannal és az Én-nel kapcsolatos régebbi vizsgálatainak eredményeit összegezi nagyrészt és bizonyos magasabb szintézisbe rendezi „Az ős-valami és az Én” című 1923-ban megjelent művében. Ebben foglalkozik az Én összetevőivel, a tudatos és „tudatelőttes” (lappangóan tudatos és könnyen tudatossá tehető rétegekkel). Az elfojtott ösztönök, vágyak, a tudat alá kerülnek, és a legmélyebb rétegekben, az Es-ben, melyet magyarul (Kosztolányi fordítása alapján) ős-valami-nek szokás nevezni, foglalnak helyet. Az ős-valami és az Én között kétirányú dinamikus folyamatok játszódnak le: egyrészt az Én-ből kerülnek egyes elemek elfojtása útján az ős-valami-be, másrészt viszont az ős-valami-ből is impulzusok és ösztönök juthatnak fel szublimált formában az Én-be, annak tudatelőttes, vagy tudatos rétegébe.

Az emberi cselekvéseknél nagy szerepet játszik az ún. „felettes Én”, amely elnevezéssel Freud a különböző társadalmi, erkölcsi normákat érti, amely parancsokat ad az Én-nek.

A „felettes Én” szerepének kiemelésekor Freud megállapítja:

„A lélekelemzésnek számtalanszor vetették szemére, hogy mindazzal, ami magasabb, erkölcsi és eszményi az emberben, nem törődik. Ez a szemrehányás kétszeresen is igazságtalan, történelmi és módszertani okokból. Történelmileg azért, mert már kezdettől fogva éppen az Én-ben működő erkölcsi és esztétikai törekvéseknek tulajdonítottam az elfojtás hajtóerejét. Módszertanilag azért, mert nem akarták belátni, hogy az elemzőkutatás nem léphetett fel tökéletes és kész tudományos épülettel a bölcséleti rendszerek módjára, hanem lépésről-lépésre kellett magának utat törnie, úgy az egészséges, mint a beteg jelenségek analitikai szétbontásánál, hogy a lelkeszerkezet bonyolultságát megértse.”

(Az ős-valami és az Én, 44. lap.)

Az Én-nek, a tudatrétegeknek és az ős-valaminek e leírása, szerepük bemutatása voltaképpen a lelki jelenségek dinamikáját és bizonyos értelemben topikai tárgyalását is nyújtja. Igen nagy jelentőségű az egész műben az ÉN szerepének az eddigieknél teljesebb és pontosabb megvilágítása:

„Az Én-re fontos feladatok hárulnak: az érzékülő rendszerhez való viszonyánál fogva a lelki folyamatokat időben rendezi és azokat a valóság szempontjából vizsgálja. A gondolkodási folyamat beiktatásával a motoros lezajlásokat elhatalasztják és a mortalitáshoz vezető utakon uralkodnak. Ez az uralom persze, inkább látszólagos, mint tényleges; az Én szerepe a cselekvés tekintetében körülbelül olyan, mint az alkotmányos uralkodóé, akinek szentesítése nélkül nincs törvény, aki azonban nagyon meggondolja, hogy a parlament javaslatával szemben vétőjét érvényesítse. Az Én minden élettapasztalatát kívülről szerzi, ám másik külvilága az ős-valami, amelyet hatalmába keríteni törekszik. Az Én libidót von el az ős-valamitól, annak tág megszállásait az Én-nek megfelelő alakulatokká változtatja. A felettes-Én segítségével az Én valami előttünk még homályos módon merít az előidőknek az ős-valamibe felhalmozott tapasztalataiból”...

...Az Én, ez a határőr, a külvilág és az ős-valami között közvetíteni, az ős-valamit a külvilághoz alkalmazkodóvá, a külvilágot pedig a maga izommunkájával az ős-valami kívánságainak megfelelővé alakítani iparkodik.”

(I. m. 73—74. lap.)

Freudnak erre az utolsó korszakára esik a művészeti alkotásoknak és általában a kultúrának szintetikus pszichoanalitikus magyarázata.

A művészetről, egyes műalkotásokról már az előző korszakban, konkrét elemzései során (pl. Jensen „Gradvá”-ja és Leonardo da Vinci művészetével kapcsolatban) kialakította a művészetről a pszichoanalízis magyarázatát. Ebben az utolsó korszakban összefoglalólag az egész kultúrát magyarázza. A kultúrjelenségek eredetében, gyökerében az elfojtás, ösztönkorlátozás és szublimáció eredményét látja, az egész kultúra neurotikus jellegét igyekszik kimutatni. („Das Unbehagen in der Kultur” Wien, 1930. c. művében.)

Freud utolsó korszakára esnek valláskritikai művei is. Ezekben a vallást illúzióknak, vágyak tükröződésének, teljesítőjének, erotikus konfliktusok szublimációjának (Isten, mint apakomplexum) mutatja be. Ezzel a pszichoanalitikus magyarázattal csapást mért a vallás természetfelettségét hirdető tanításra és ezzel bizonyos szolgálatot is tett a természettudományos, tudományos világnézetnek, — annak ellenére, hogy nézőpontja a vallás reális gazdasági-társadalmi funkcióját nem tudta és nem is akarta megvilágítani. Egészben véve tehát valláskritikája korlátok között marad és nem nyújt reális magyarázatot.

Utolsó műve a zsidó vallás eredetét elemző „Mózes és az Egyistenhit” volt. (1938.) 1938-ban Ausztria náci-német megszállása után a 82 éves tudós menekülni kényszerült Bécsből. Londoni emigrációjában érte utól a halál, 83 éves korában.

* * *

Freud pályáját 4 korszakra osztva (a 80-as évektől 1895, 1895—1904, 1904—1912, 1913—1938) kíséreltük meg az eddigiekben jellemezni.

Mielőtt követőinek és egyáltalán a mélylélektannak pedagógiai vonatkozására rátérnénk, ki kell térnünk röviden Freud társadalmi-politikai álláspontjának jellemzésére, valamint a freudizmus kritikájának felvázolására. Erre azért van szükség, mert ezeknek előrebocsátásával alapozhatjuk meg és tehetjük érthetőbbé a mélylélektannak, és pedagógiai felfogásának tárgyalását.

* * *

Freudnak *társadalmi és politikai* álláspontját pedig a következőkben jellemezhetjük:

Az előzőekben már rámutattunk arra, hogy, — bár többnyire tartózkodóan, de kiérezhetően és néhol megnyilvánulóan, — helytelenítette a polgári társadalom bizonyos jelenségeit. Viszont a szocializmussal szemben is szkeptikus, mert illúzióknak tartotta a szocializmust. abban az értelemben, hogy helyessége bebizonyíthatatlan. Úgy látta, hogy a szocialista társadalomban az agresszív hajlamokat használják fel (osztálygyűlölet, osztályharc) és diktatúrát alkalmaznak. Freud nem tudott, vagy nem akart különbséget tenni burzsoá- és proletárdiktatúra között, és a kettőt azonosította.

Freud ellenvetéseire a kommunisták azt válaszolhatják — írta —, hogy „mindaddig, míg az emberek természete meg nem változott, olyan eszközöket kell használni, melyek jelenleg hatást tudnak gyakorolni rájuk, nevelésükben nem

tudjuk nélkülözni a kényszert, a gondolkodás eltiltását (?)”... „És udvariasan meg is kérdezhetnék, hogy mondjuk hát meg mi, hogyan lehetne azt másképpen csinálni. Ezzel azután elevenünkre tapintának. Nem tudnék semmiféle tanácsot adni. Bevallanám, hogy ezen kísérlet feltételei engem és a hozzám hasonlókat elriasztottak volna, de nem egyedül rajtunk áll a dolog. Vannak férfiak, akik a tett emberei, akiknek meggyőződése megingathatatlan, akik nem ismernek kételyt és érzéktelenek mások fájdalmaival szemben, ha azok céljaikat keresztezik.”... „Talán csak a jövő mutatja majd meg, ... hogy a társadalmi rend döntő átalakítása kevés eredménnyel kecsegtet mindaddig, míg új felfedezések segítségével a természeti erők feletti uralmuk nem fokozódik, ami megkönnyíti szükségleteink kielégítését.”... „Azokkal a nehézségekkel, melyeket az emberi természet fékezhetetlensége jelent minden emberi közösség számára, még azután is hosszú ideig kell majd küzdeni.”

(„A lélekelemzés legújabb eredményei”, 215—216. l.)

Kétségtelen, hogy e megnyilatkozásból a szocialista rendszer meg nem értése, elfogultság, pesszimizmus, a polgári berendezkedés bizonyos idealizálása világlik ki.

Politikai pesszimizmusa nyilvánult meg abban, hogy általában szkeptikusan ítélte meg a háború elkerülhetőségét, és 1915-ben az agresszív ösztönök miatt a háborút elkerülhetetlennek tartotta [14]. A fasizmus uralomrajutása után, 1935-ben, — amint az Einsteinnal való levelezéséből kiderül [15] már kevésbé pesszimista a háború elkerülhetőségének kérdésében. A háború abban az esetben kerülhető el — szerinte —, ha a destrukciós ösztönöknek elegendő „ellenmérget” adnak, ha növelik, erősítik az emberek közti érzelmi, szeretet-kapcsolatokat, szolidaritást.

Társadalmi-politikai nézeteinek, állásfoglalásának bármily rövid felvázolása torz és hamis lenne, ha nem emlékeznénk meg *humanizmusáról*. Ez a humanista alapvonás nyilvánul meg egész munkásságában, amikor szinte szokatlanul erőteljes és mély szenvedélyességgel törekszik arra, hogy *megértse* az embereket és *segítsen* rajtuk. A humanizmus az az erő, amely időnként áttöri determinizmusát és pesszimizmusát és ellentmondásokat csíhol ki belőle, mint például a háború elkerülhetőségéről vallott öregkori nézete. Átszővi humanizmusa előadás-módját mély őszinteségével és közvetlenségével, minden cifraságtól ment stílusával, a legkényesebb kérdéseknek tudományosan tárgyilagos, és egészében az olvasót lebilincselő stílusával közel tud kerülni a mai olvasóhoz is. A humanizmus vezető tollát: az emberi jóakarat, az emberi igazmondásra törekvés, az emberi segíteni akarás.

* * *

Freud pszichoanalízisét sokan bírálták, támadták. Az óriási kritikai irodalom ismertetésére, vagy akárcsak felvázolására itt nem törekedhetünk, mégsem lesz tanulság híján való, ha rövid pillantást vetünk néhány momentumra.

Követői közül is sokan vádolták egyoldalúsággal, nem reális általánosítással. Főleg az ösztöntant érte sok kritika. E nézetek vitája, e kritikák eredményeképpen sarjadtak ki az egyes mélylélektani irányzatok.

Különösen éles, heves támadások érték a lélekelemzést a konzervatív beállítottságúak részéről. Ösztön-tanát destruktívnak, társadalom-

ellenesnek bélyegezték, sokan rásütötték a „materializmus” szégyenbélyegét. (Spranger pl. „pszichológiai materializmus”-sal vádolta, a fasiszta demagógia viszont gyakran „kultúrbolsevistának” becézte.)

Az utóbbi, tudományosnak aligha nevezhető kritikusoknál figyelemünkre inkább érdemesek azok a törekvések, melyek Freudot a dialektikus materializmussal igyekeztek egybevetni, sőt ennek során némelyek a freudizmus és a dialektikus materializmus rokonságát próbálták bizonyítani. Ezt az irányzatot nevezték „freudo-marxizmus”-nak. Ezek közé tartozik pl. W. Reich [16], aki néhány dialektikus vonás kiemelésével és ügyes csoportosításával azt próbálta igazolni, hogy a pszichoanalízis tételei dialektikus mozgástörvényeknek felelnek meg. A földművelést úgy értelmezi pl. mint racionális és irracionális tevékenység egységét. A racionális elem abban áll, hogy a táplálkozást biztosítja, a földművelés irracionális eleme pedig Reich szerint az, hogy jelképes vérkeveredést (incestus) az anyafölddel. Szerinte a földművelés irracionális vonatkozásában is racionális, mert kielégíti a vérkeveredési hajlamot. — Ilyen freudo-marxista az angol Osborn is, („Freud and Marx” — A dialecticel és Study. 1937. Victor Gollancz), aki szerint a pszichoanalízis dialektikus tudomány, amely a tudatnak a társadalmi lét által való meghatározását, ennek mechanizmusát írja le.

Az ilyen freudo-marxista törekvésekkel szemben a marxista kritikák rámutattak arra, és bizonyították, hogy a freudizmus, különösen annak a társadalmi életre vonatkozó kiszélesítése, nem felel meg a dialektikus és történelmi materializmusnak, és tehát a freudizmus és marxizmus összeegyeztetése meddő próbálkozás. Ilyen értelmű I. Sapir bírálata [17], aki a freudizmus individualista-szubjektivista nézőpontját kifogásolja és különösen a freudizmus társadalmi elméleteit, magyarázatait kritizálja. Tegyük hozzá, hogy teljes joggal. Rámutat arra, hogy a marxizmus az emberek aktív és tudatos történelem-alakítását vallja, ezzel szemben viszont a freudizmus a tudatalatti tényezők szempontjából próbál magyarázni. — A freudizmus marxista bírálatai közül még Theodor Schwarz (Zur Kritik der Psychoanalyse, Zürich, 1947.) kritikáját említjük meg, aki kissé túllő a célon, amikor azt bizonygatja, hogy a faszizmus nem fél a pszichoanalizistól.

A freudizmus legújabb kritikái közül még kettőt említünk meg:

Egy 1948-ban megjelent monográfia egészében élesen negatívan értékeli a freudizmust. A freudizmus hibái között ilyesmiket említ:

„Bacilus-góca valamennyi polgári téveszmének; lehetséges táptalaja a faszizmusnak; hordozója és terjesztője a filozófiai idealizmusnak; népszerűsítője a metafizikai gondolkodásnak; tudományos alap látszatával ruházza fel a széthulló kapitalizmus irracionálisitását és merőben káros és téves nézeteket terjeszt a földgolyó lakosságának nagyobbik feléről: a nőkről.” [18.]

(I. m. előszó, 3. lap.)

Ezzel a nemkevésé túlzó kritikával szemben megjegyezhetjük a következőket:

Aligha lehet reálisan értékelve valamennyi polgári téveszmét a freudizmus nyakába varrni. Azt sem lehet elfogultság és torzítás nél-

kül állítani, hogy a freudizmus táptalaja lehetne a faszizmusnak. A freudizmusból ugyanis teljes egészében hiányzik a fajok különböző értékűsége, általában a fajelméleti gondolkodás. A freudizmus bizonyos biológiai sajátosságai, vonásai nem hozhatók egy kalap alá a faszizmus reakciós biológia tévtanaival. Az, hogy Freud elméletileg távol áll a fasiszta politikától, kiviláglik abból is, hogy a gátlást, kényszert, elnyomást olyan tényezőnek tartotta, amely bizonyos esetekben betegséget, neurózist okozhat. Gondolkodása és egyéni magatartása élesen szembenáll a faszizmus elméletével és gyakorlati politikájával egyaránt. Ennek illusztrálására itt csak a következő részleteket idézzük:

„Nagyon különös korszakban élünk. Csodálkozva látjuk, hogy a haladás szövetséget kötött a barbársággal. Szovjetországot vezetői megkísérelték, hogy mintegy 100 milliónyi elnyomott embert jobb életkörülmények közé emeljenek. Elégé elszántak voltak, hogy elvegyék tőlük a vallás „kábitószerét” és elégé bölcsek, hogy a szexuális szabadság bizonyos szükséges mértékét megadják. Az olasz népet erőszakkal nevelik rendre és kötelességtudásra. (!) Szinte a megkönnyebbülés érzése fog el, mintha nyomasztó gond alól szabadulnánk, amikor a német népnél azt látjuk, hogy a szinte történelem előtti barbárságba való süllyedés (!) bekövetkezhet anélkül, hogy valami haladó eszmére támaszkodnának [19].

Szinte alig elképzelhető, hogyan írhatta le ezeket a sorokat olyan ember, aki a faszizmussal cimborál?

Ami Freud idealista voltát illeti, ez elégé bonyolult kérdés. Nézeztünk szerint nem elsősorban és egyszerűen a „tudatalatti” szerepe itt a lényeg. Ezért nem pontos egyszerűen arra hivatkozni, hogy Freud szerint a tudatalatti határozza meg a létet. Az ilyesmi túlságosan könnyed, szinte szójátékkal való bizonyítás. Freud ugyanis a tudatot és a tudatalattit is nem szellemileg értelmezi, hanem materiálisan, topikailag. Persze, az is igaz, hogy a tudattal és tudatalattival kapcsolatban fiziológiai alapokat, folyamatokat, nem vizsgál. Ennek ellenére azonban a tudat és a tudatalatti nála az emberi *létnek*, idegrendszernek része, tehát nem immateriális. Freud felfogásának társadalmi alkalmazása és kivetítése azonban már idealistává lesz akkor, amikor a gazdasági viszonyok helyett a tudatalatti tényező alapján próbál magyarázni. Freud tehát ismeretelméletileg, szorosabban szakmailag többnyire nem idealista, inkább ösztönös materialista, ez nem akadályozza meg azonban abban, hogy néhol agnosztikus véleményeknek ne adjon helyt és társadalmi nézeteiben ne legyen idealista.

Az a kritikai vélemény, hogy Freud népszerűsítője a metafizikai gondolkodásnak, sem állítható minden további megszorítás nélkül. Az kétségtelen, hogy materialista dialektikus mozgástörvényekről, legalábbis ezeknek tudatos alkalmazásáról, nem szólhatunk nála, és ugyanakkor beállítottságában, annak mélyén konzervativizmus rejlik. Van viszont elméletében néhány figyelemre érdemes dialektikus vonás is. Így pl. beszél az ösztönök fejlődéséről; igaz, hogy ez a fejlődés inkább belső folyamat. Megvan nála az ösztönöknek bizonyos dialektikus szemlélete is, amint erre rámutattak [20], a szükségletek dialektikáját az ösztönenergiák ökonomiájában Freud fedezte fel. A „Wiederholungs-

zwang” a „Lustprinzip” és az is dialektikus vonás, ahogyan az Én és az ős- valami dinamikáját felfogja. Orvosi, diagnosztikai felfogásának dialektikus eleme az, hogy az alkat és a sors szerepét a betegségek keletkezésében nem választja mereven külön, látja a kettő közötti kapcsolatot, amint erre Ferenczi Sándor a figyelmet felhívta [21]:

„A külső és belső kórokozó momentumok természetlen ellentétét, a sors és konstitúció kórokozó hatása közötti vélt alternatívát fel kell adni és a neurózisok aetiológiájában, mind a kettőt figyelembe kell venni, mert mindkét momentum egyenként vagy összesen lehet betegséget okozó, hogyha általa relatíve túl erős libido-felgyülemelés következik be.”

(I. m. 8. lap.)

Mindezen dialektikus vonások, elemek megléte ellenére semmiképp sem állíthatjuk azt, hogy Freud egészében dialektikus, vagy pláne materialista dialektikus, mert ezek a vonások nem teljesen tudatosan, tervszerűen jelentkeznek nála és nem átfogó jelentőségűek gondolkodásában. Nézetünk szerint azonban mégis elveti a sulykot az, aki Freud gondolkozásának csak metafizikus jellegét hangsúlyozza egyoldalúan.

Azt sem lehet megalapozottan állítani, hogy Freud irracionalista, a tudományosság nimbuszával ruházza fel az irracionalizmust. Kétségtelen ugyan, hogy az ösztöntan kiépítése, a szublimáció és a lelki szimbolika feltárása tartalmazhat irracionális elemeket és könnyen irracionális vágányra csúszik. Egészében azonban Freud gondolkodását a determinizmus, az ok-keresés, az ösztönök és egyáltalán a tudatos és tudatalan lelki-élet racionális magyarázata jellemzi. E tekintetben jelentékeny különbségek vannak Freud és egyes, később más útra tért követői, pl. Jung között, aki határozottan az irracionalizmus, a kauzális felfogás pszichológiai érvényességének kétségbevonása felé hajlik [22]. Ezt a körülményt aligha hanyagolhatja el a bíráló, mert Freud elméletének torzítását jelenti.

Ide tartozik Freudnak az a szilárd álláspontja is, amelyet a tudomány és általában a tudományos világnézettel kapcsolatban hangoztat. A tudományos világnézetnek Freud szerint „a reális világ hangsúlyozásán kívül főleg negatív vonásai vannak, mint az igazságra való törekvés és az illúziók elutasítása. Aki embertársai közül a dolgok ilyenén állásával nincs megelégedve és pillanatnyi megnyugtatósára többet kíván, az ott szerezheti be azt, ahol neki tetszik. Nem vesszük ezt tőle rossznéven, segíteni nem tudunk neki, de kedvéért másképpen gondolkozni sem.” (Freud: A lélekelemzés legújabb eredményei, Debrecen, 1943. Pannónia nyomda, 216. lap.)

Az idézet alapján felmerül a kétely: jogos-e irracionalistának tartani azt, aki ennyire síkraszáll a realitásért, az illúziók ellen?

Freud kritikussai közül a német METTE bírálata is nagyrészt már az előzőekben felvetett szempontokat veti fel. Pavlovval is egybeveti Freudot (főleg az álomtannal kapcsolatban) és kifogásolja, hogy a fiziológiai kérdéseket elhanyagolta. Ez kétségtelenül helytálló kritikai szempont általában Freuddal kapcsolatosan.

II.

Mélylélektan és pedagógia.

Már a freudizmus bírálatával kapcsolatban a fentiekben említettük, hogy Freud egyes követői felléptek az elmélet egyoldalúsága, különösen az erotikum szerepének túlzása ellen.

E bírálók közé tartozott Alfred ADLER is, aki 1911-ben Freuddal szakítva, új irányzatot alapított.

Adler abból a gyakori fiziológiai tapasztalatból indult ki, hogy olyan esetekben, mikor az ember szervezetében egyik-másik szerv a normálisnál gyengébb, beteges, — a szervezet úgy működik, hogy pótolja, ellensúlyozza a részben, vagy egészben kieső szerv működését. Sokszor még a feltétlenül szükségesnél nagyobb mértékben pótolja a szervezet a kieső szerv működését. Ezt a jelenséget, az ún. *túlkompenzációt* Adler a lelki élet egész területére vonatkozó, lényeges magyarázó elvvé tette.

A társadalomban gyakran az egyén akaratának elnyomására, érvényesülési lehetőségének korlátozására kerül a sor; ezek a sérelmek, elnyomások fejlesztik ki az emberben — legtöbbször tudat alatt az elnyomottság, Adler kifejezésével élve, az *alacsonyabbrendűség* („*Minderwehrtigkeitsgefühl*”), érzését. Az ember azonban ezt legyőzni „túlkompenzálni” igyekszik. Ezt az érvényesülési törekvést (túlkompenzálást) nevezte Adler „*férfias tiltakozásnak*.” (*Männlicher Protest*.)

Adler tehát Freud egyoldalúságát úgy akarja kiküszöbölni, hogy a trauma mélyén rejlő erotikus konfliktus helyébe egy másfajta, érvényesülési, hatalmi törekvésből származó konfliktust tesz. Adlernél a „férfias tiltakozás” olyan szerepet játszik, mint Freudnál az Eros, az erotikus konfliktus [23].

A különbség Adler és Freud felfogása között csak első pillanatra áthidalhatatlan, lényegbevágó. Mindkét elmélet ugyanazokat a jelenségeket, tüneteket más végső okkal magyarázza. Ami Freud számára a végső és döntő, az voltaképpen Adler számára másodlagos, mert az adleri elmélet, az ún. *individuálpszichológia* szerint a szexualitás is függvénye a hatalmi, érvényesülési törekvéseknek. (Egyébként maga a „férfias tiltakozás” elnevezés is utalni látszik az érvényesülés sexualis összetevőjére.) Viszont Freud úgy magyarázza az érvényesülési törekvést, mint a szexualitás, az erotikum eltolását, szublimációját, tehát Freud szerint ezek másodlagos jelenségek.

A freudi lélekélemzés és az adleri individuálpszichológia szembe- szökően ellentétes viszonyát Freud egy másik követője, a később szintén új utakra tért C. G. JUNG sem látja alapvető ellentétnek. „A Freud — Adler vita — írja Jung [24] — tulajdonképpen egyszerű paradigma, és a különböző beállítottságú típusok egy speciális esete.” Jung tehát relativizálja és típusproblémává oldja fel Freud és Adler elméletének ellentéteit.

Jungnak ez az állásfoglalása egyébként jellemző a mélylélektan további kialakulására, amelyben az ő elméletének jelentős hatása volt;

Jung mintegy felül akar emelkedni Freud és Adler — szerinte egyszerűsítő, reduktív — elméletein és új irányzatot épít ki.

Jung első jelentős művében [25] páciensének, Miss Millernek fantáziálásából, ennek elemzéséből arra a gondolatra jut, hogy ezek a fantáziaképek meglepő egyezést mutatnak ősi, mitológiai elképzelésekkel. Ezeket az ősképeket (amelyeknek másai, szimbólumai a modern emberek tudattalanjában is megvannak), nevezte *archetípusoknak*.

Mivel magyarázható az, hogy a mai emberekben ilyen ősi szimbólumok, archetípusok megvannak, felszínre kerülhetnek?

A magyarázatot Jung abban látja, hogy a tudattalan nemcsak az egyéni elfojtott vágyakat, ösztönöket foglalja magában, hanem a távolabbi ősök, az őseMBER vágyai, ösztönvilága is — az öröklés révén a tudattalanban helyet foglal. A tudattalannak ezt az ősi rétegét nevezte Jung *kollektív tudattalannak*, szemben az *egyéni tudatalattival*.

Az ember lelkiéletét egy komplexumnak tekintette Jung, innen nevezte pszichológiáját *komplex-lélektannak*. Ez az Én-komplexum tudatos és tudattalan részekből áll, a tudattalan pedig tovább tagolható az egyéni és a kollektív tudatalatti-ra.

Jung „kollektív tudattalan”-jához hozzáfűzhetjük, hogy ez végső eredményben nem ellenkezik Freud „ős-valami”-jével, mert az ős-valami szintén tartalmaz ősi öröklött ösztönöket, vágyakat stb.

A komplex-lélektannak az ember egész lelki életét átfogni igyekvő programja, relativista beállítottsága vezette őt a karakterológia irányába; ezzel is a freudi és adleri egyoldalúságon akart túljutni. 1921-ben jelent meg karakterológiai főműve [26]. Ebben két alapvető irányulást különböztetett meg: az önmagafelé, befelé irányulást (*introvertált*) és a tárgyak, külvilág, mások felé irányulást (*extrovertált*). Az embereknek e két fő típusán belül az alaptevékenységek jellegét veszi további osztályozó szempontnak. Az alaptevékenységekben a tudatalattiból fakadó lelki össz-energiának, a libidónak tevékenysége nyilvánul meg. Négy alaptevékenységet különböztet meg: a gondolkodást, érzést, érzékelést és az intuíciót. Ez utóbbi egészen *irracionális* funkció, mely a tudatalatti észrevést szolgáltatja, nagy jelentőséggel bír Jungnál. Attól függően, hogy e 4 alaptevékenység közül az emberben melyik a legfejlettebb, további 4 típust különböztet meg a 4 főtípuson belül, ily módon 8 típust különböztet meg.

Már 1912-ben megjelent első nagy művében is, később pedig még inkább, az irracionális-misztikus szemléletet veszi bele a tudattalan vizsgálatba, pszichológiájába. 1916-ban már a lelki kauzalitás feltételes voltát vallotta és az *élet és sors irracionális voltát* hirdette. Ez az irracionális-misztikus szemlélet tükröződik az archetípusok, mítoszok vizsgálatában, valláspszichológiai írásaiban is. Messze elkerült ez a szemlélet Freud alapjában véve determinisztikus-racionális (habár ellentmondásoktól terhelten racionalis) módszerétől.

Freud és Adler lényegében monisztikus magyarázatával szemben tehát Jungnál megvan az elfordulás a relativizmus, a pluralizmus felé.

Az első világháború utáni években a freudizmusból kisarjadó *pluralisztikus* irányzatok terjedtek el.

E pluralisztikus irányzatok szintén tudatalatti vágyakból, ösztönből magyaráznak, azonban a freudi—adleri, lényegében monisztikus felfogással szemben több ösztönt vesznek figyelembe. Így pl. HERMANN Imre négy ősi ösztönről: az önfenntartási, szexuális, megkapaszkodási és agressziós ösztönről szól [27]. Pluralisztikus jellegű Szondi Lipót ún. kísérleti ösztöndiagnosztikája is.

A freudi lélekelemzésből kisarjadó újabb irányzatok jelentékeny különbségeket mutatnak tehát, mint az e futólagos jellemzésekből is nyilvánvaló. Mégis *joggal* foglalhatjuk össze a freudi pszichoanalizist, az individuálpszichológiát, a komplex-lélektant és egyéb pluralisztikus irányzatokat közös néven *mélylélektani* irányzatokként egybe. Mind-ezen irányzatokat együttesen jellemzi ugyanis, hogy nem elégszenek meg a tudati és felszíni jelenségek vizsgálatával, leírásával, hanem a tudatalatti tényezők, a lelki élet mélye felé irányulnak. Nagy jelentőséget tulajdonítanak az elfojtásnak, gátlásnak és a szublimációnak is, (mely azonban természetesen más, differenciáltabb tartalmú és jellegű a pluralisztikus irányzatoknál, mint Freudnál).

A XX. században elterjedt egyéb pszichológiai irányzatoktól a mélylélektan talán inkább módszerével és a tudatalatti szerepéről, mechanizmusról vallott felfogásával tűnik ki. A viselkedéslélektan (behaviourizmus) az alaklélektan, a faktor-elmélet, cselekvéslélektan elsősorban *kísérleti* módszereket alkalmaz. A mélylélektan viszont a *megfigyelés sajátos módszerét* (szabad asszociáció, illetve Jungnál ún. „kötött asszociáció” is) *kapcsolja össze az analízissel, értelmezéssel, spekulatív általánosítással.*

* * *

A mélylélektanok határozott hatással voltak a pedagógia területére is. Ahhoz, hogy ezt a hatást, a mélylélektan pedagógiai gondolatainak jellegét világosan láthassuk, mindenekelőtt Freud ezirányú nézeteiből kell kiindulni.

Freudnak pedagógiai érdekű elmélete a gyermeki szexualitás fejlődéséről szóló nézete, mert szerinte a gyermek egész fejlődésére a szexualitás fejlődése a legdöntőbb. Mint arra már rámutattunk, a tudásvágyat, intellektuális fejlődést is Freud lényegében a szexuális jellegű kíváncsisággal, a születésre vonatkozó gyermeki elméletek felállításával, az ilyen irányú tépelődési kényszerrel (Grübelzwang) hozta kapcsolatba.

Ezeknél még fontosabb, konkrétebb egy későbbi műve.

Freud „A lélekelemzés legújabb eredményei” c. 1932-ben megjelent művének (az idézeteket a Debrecenben 1943-ban, Pannónia nyomdában megjelent magyar kiadásából vesszük) 34. előadásában foglalkozik eléggé konkrétan és gyakorlati szemszögből a pszichoanalízis gyermeklélektani és pedagógiai szempontú alkalmazásával.

„A gyermek lélektani szempontból egészen más, mint a felnőtt, nincs felettes énje, a szabad gondolattársítás módszerével nem megyünk sokra, az indulat áttételnek, minthogy a szülők még reális szerepet töl-

tenek be a gyermek életében, egészen más a jelentősége” — írja Freud. (I. m. 175. lap.)

A továbbiakban kifejti: a nevelés közvetlen feladata, hogy a gyermek megtanuljon uralkodni ösztönein, tehát a nevelésnek gátolnia is kell. Viszont a gátlás, az elnyomás neurotikus veszélyt rejt magában. Ebből azt a következtetést vonja le, hogy

„A nevelésnek tehát az engedékenységre Scyllája és a szigorúság Charybdisé között kell megtalálnia a helyes utat. Amennyiben egyáltalán meg lehet oldani a feladatot, meg kell találnunk azt az optimumot, mellyel a legjobb eredményt érhetjük el, és legkevesebbet ártunk. Annak eldöntéséről van szó, mennyit, mikor és milyen eszközökkel szabad eltiltani. Még azt is számításba kell vennünk, hogy a gyermekek, akiket a neveléssel befolyásolni akarunk, nagyon különböző alkati hajlamokat hoznak magukkal, úgy, hogy a nevelőnek egy- és ugyanazon eljárása nem lesz alkalmas minden gyermek számára. A következő megfontolás azt mutatja, hogy a nevelés mind a mai napig nagyon tökéletlenül teljesítette feladatát és nagy kárt okozott a gyermekeknek. Ha a nevelés a fentebb említett optimumot megtalálja és feladatát ideálisan tudja megoldani, remélheti, hogy ki fogja küszöbölni a megbetegedés egyik kóroktani tényezőjét, az akcidentális gyermekkori traumákat. A másikat, a fegyelmezetlen ösztönöket hatalmát semmiképpen nem tudja elhárítani.”

(I. M. 177. lap.)

Nem kerülte el Freud figyelmét az sem, hogy a nevelés mindig határozott célokat követ, és ezeket a célokat a társadalmi berendezkedés szabja meg:

„Azt mondják, — és bizonyára joggal — hogy minden nevelés irányított és részrehajló, arra törekszik, hogy a gyermeket a fennálló társadalmi rendbe beillessze, tekintet nélkül arra, hogy az maga milyen értékes és tartós. Amennyiben a jelen társadalmi berendezkedés hiányairól meg vagyunk győződve, nem járulhatunk hozzá, hogy a pszichoanalitikus irányú nevelést ennek szolgálatába állítsák. Egy más, magasabb célt kell kitűzni számára, mely függetlenítté magát az uralkodó társadalmi követelményektől. Ezen követelmény véleményem szerint meghaladja azt, amire az analitikus hivatása feljogosítja. Ha egy orvost egy tüdőgyulladásban szenvedő beteghez hívnak, nem kell azzal törődnie, hogy vajon az illető becsületes ember, öngyilkos, vagy betörő, megérdemli-e, hogy életben maradjon, vagy egyáltalán kívánatos-e az. Az a másik cél is, melyet a nevelés számára mi akarnók kitűzni, szintén részrehajló és nem az analitikusok feladata, hogy eldöntsék, melyik felfogásnak van igaza. Arról nem is beszélek, hogy lehetlenné tennék a pszichoanalízis minden nevelő befolyását, ha a fennálló társadalmi renddel ellentétben álló célokat vallana magáénak. A pszichoanalitikus nevelés nem kívánatos felelősséget vesz magára, ha feladatául tűzi ki, hogy növekedéseiből lázadókat neveljen. Megtette a magáét, ha lehetőleg egészségesen és munkaképesen bocsátja el őket. Magában a pszichoanalízisben elég sok a forradalmi, hogy arról kezdjen beszélni, hogy neveltjei nem állanak a „visszakozz” és az elnyomás oldalán. De különben is úgy vélem, hogy forradalmi gyermekek semmi esetre sem kívánatosak.”

(I. m. 179. lap.)

Az idézett részből kitűnik, hogy Freud nem helyeselte a fennálló társadalmi rendszert, de ugyanakkor pesszimizmusából fakadóan idegenkedett a forradalomtól is. Ezért elégedett meg az egészséges, munkaképes emberek nevelésével. Freud pedagógiai elveinek sok torzítója, vulgarizálója volt a népszerű pedagógiai írók körében. Ezek valami anar-

chisztikus „szabad nevelést” vezettek le a pszichoanalízisből, szinte vezető szemponttá téve a szexuális nevelés, a nemi felvilágosítás problémáját.

Az idézetek alapján nyilvánvaló, hogy az ilyenféle pedagógiai fel fogás torzítja Freud elképzeléseit. Ő ugyanis nem az ösztönök minde nestől szabad kielését követelte, hanem azt, hogy a korlátozásokat, gát lásokat célszerű minimumra szorítsák le, optimális legyen az arány az ösztönök szabad megnyilvánulása és gátlása között.

A nemi ösztönök kizárólagossága és vezető szerepe a nevelésben nem freudi tétel. Az ösztönöknek mindenféle elnyomását, szublimálását Freud nem helytelenítette, csupán a túlzott, célszerűtlen, konfliktusok at okozó gátlásokat, elfojtásokat tekintette károsnak.

Freud pszichológiai és pedagógiai nézeteiből fontos következtetések adódnak általában az életkori sajátosságokra és a nevelő eljárásra vonat kozólag. Az életkori sajátosságokat Freud szellemében elsősorban a libidó minőségében, a szexualitás fejlődésében kell keresni. Kétség telen, egyoldalúság itt az, hogy ebben a felfogásban a fejlődés csupán mint belső folyamat szerepel, nincsen eléggé szoros függésben a külső, társadalmi tényezőktől. A pszichoanalízis lehetővé teszi azt is, hogy a serdülőkor problémáit szintétikusan, az Én kialakulása szempontjából vizsgálja. Freud elmélete szempontjából a serdülőkort az jellemzi, hogy a gyermeknél még hiányzó felettes-Én kezd kialakulni, a szexualitás kilép a gyermekkori lappangás állapotából, a tárgyválasztás és általában a szexuális ösztön a felnőtteket jellemző normális irányba terelődik. Ez a folyamat nem jár zökkenésmentesen és Freud elméletéből folyóan az ebből a folyamatból adódó konfliktusok szükségképpen jellemzők a serdülők lelkialkatára és cselekvésére.

Aligha lehet vitás, hogy Freud elméletéből a serdülőkor magyará zatára vonatkozó szintétikus, átfogó elméletet nyerhetjük, amely azon ban az előbb általánosságban jellemzett hibáktól terhes.

Kétségtelen, hogy a serdülőkor némely freudista vulgarizálója haj lamos a rikítóan egyoldalú beállításra, arra, hogy vígasztalan képet fes sen a serdülőkorú fiúkról és lányokról. Olcsó siker lenne az ilyen törek vésekkel szemben arra rámutatni, hogy vannak életvidám, tettekéssz, különös konfliktust nem mutató serdülők is. Az ilyenféle kritika azért felületes és olcsó, mert figyelmen kívül hagyja azt, hogy a freudisták tendenciákat jellemeznek, ezek a tendenciák pedig különböző erejük lehetnek, esetleg alig észrevehetőek, mert elfojtottak.

Igaz, hogy nemcsak lázadó, vagy depressziós, melankólikus serd ülők vannak, hanem megtalálható az ellenkező véglet is. A freudista erre viszont azt válaszolhatja, hogy a magatartás hullámzó-jellege, és éppen a depresszió éles ellentéte, ambivalenciára és a konfliktusok bizonyos tükröződésére vall. Az már jogosultabb kritikai szempont, hogy a ser dülőkor freudista jellemzése általában beszűkítettek, fontos külső hatá sok eredményeit elhanyagolják és kevésbé tükrözik a külső és belső hatások, a pszichikum és a társadalom összefüggéseit.

A serdülőkorral kapcsolatban azért érintettük ezeket a problémá kat, mert bizonyos gyakorlati következtetésekhez vezethetnek. Sok szó

esett az elmúlt években a serdülők erkölcsi arculatáról a pedagógusok és szülők számára tartott ankétokon és a sajtóban egyaránt. Voltak, akik szinte támadták a serdülőket, voltak viszont, akik a serdülőkör védelmében szólaltak fel. A serdülőkorról folytatott viták skolasztikusak és terméketlenek voltak, mert csupán bizonyos szubjektív tapasztalatok esetleges, egyéni lecsapódásait adták és csupán abban összegeződtek, hogy többet kellene törődni a serdülőkkel, segíteni kell őket, „feladatokat” kell a serdülők elé tűzni, nyújtson több érdekességet az iskola és az ifjúsági szervezet és így tovább. Az ilyenféle javaslatok azonban legfeljebb „tüneti kezelését” szolgáltatathatják a problémának, mert a jelenségek igazi okait háttérben hagyják.

Freud pedagógiai gondolatainak e rövid felvázolásából is kitetszik a nevelői légkör, beállítottság alaphangulata: feltétlen őszinteségre, szabadságra, az ösztönök és követelések, tilalmak harmónikus, célszerű összeegyeztetésre való törekvés. Ezek az alapvető tendenciák kétségkívül megvannak Freud követőiben, a mélylélektan többi művelőiben, de vannak figyelemreméltó eltérések is, ami a különféle mélylélektani rendszerek eltéréséből logikusan következik is.

Adler individuálpaszichológiája közvetlenebbül veszi tekintetbe a társadalmi hatásokat. Nála az egyén fejlődése nem annyira belső és a szexualitás fejlődésétől determinált, mint Freudnál. Az egyéni sajátosságok kialakulása a társadalmi elnyomó hatásokra létrejövő túlkompenzációnak és az érvényesülési, hatalmi vágy (a „männlicher Ptotest”) működésének köszönhető. Amint az individuálpaszichológia magyar népszerűsítője, MÁDAY István írja [28]: minden nevelésnek és lelki gyógyításnak az önismeret, vagyis a téves (túlkompenzált) életerv lebontása az alapja. A nevelés lényege tehát az önnevelés, sajátmagunk, céljaink helyes felismerése és reális összhangbahozása a külvilággal, a társadalommal.

JUNG külön könyvben foglalta össze a pedagógiát érintő előadásait, írásait [29]. A lelki beteg gyermekek kezelése juttatja őt el a pedagógiai eszmélkedéshez: kutatja a gyermek otthoni körülményeit, a pedagógiai helyzetet, egyáltalán az otthon nevelő légkörét. Tapasztalatai alapján azt állítja, hogy a legtöbb bajt az őszinteség hiánya okozza. A szavaknál sokkal lényegesebbnek látja a tetteket, a szülők, nevelők jó példáját. Ebből a követelményből azonban nem vonja le azt a következtetést, hogy a szülőnek teljesen hibátlanoknak, mindenben tökéletesnek kell lennie. Sőt, ez valósággal katasztrófális lenne. A gyermek szinte utólérhetetlen eszményt látna a szülőben, igyekezné ellensúlyozni, túlkompenzálni a nyomasztóan tökéletes példát, és ez esetleg lelki egyensúlyát felborítaná, veszélyes lenne. Nem az abszolút tökéletesség a fő tehát, hanem a nyíltság, józanság.

„Nem azon múlik tehát a siker, hogy a szülők ne hibázzanak, — írja, — mert ez emberileg lehetetlen lenne, — hanem azon, hogy ők (ti. a szülők) a hibákat, mint hibákat elismerjék. Nem az életet kell feltartóztatni, hanem a mi tudatlanságunkat; elsősorban a nevelőt, vagyis kinek-kinek a saját tudatlanságát, mert mindenki nevelője az embertársának a jóra vagy a rosszra.”

(I. m. 31. l.)

A feltétlen őszinteség mindig jobb, mint a titkolózás. Egyik tanulságos esetből azt szűrte le, hogy a szülők megoldhatatlan vizsgálata esetén még a válás is sokkal jobb a gyermek számára, mint a folytonos titkolózás és a feszült helyzet fenntartása.

A nevelőnek minden tanítványa esetét egyénileg kell tanulmányoznia. Jung a nevelésben elveti az „Erosz” freudista dogmáját éppúgy, mint az érvényesülési vágy adleri elvét. Minden esetet külön, gondosan, előfeltevésmentesen kell vizsgálni, — néhol Freudnak lesz igaza, máskor Adlernek. A gyermek helyes, gondos, szakszerű tanulmányozása előfeltétele a nevelés sikerének; ebből következően a pedagógusnál elengedhetetlenül fontos a lélektani műveltség.

Dogmamentes álláspontjával függ össze, hogy Jung nem feltétlenül híve a nemi felvilágosításnak sem, sőt némelykor — és ez igazán szembevetendő eltérés a freudizmustól — a „gólyamesét” is megengedhetőnek tartja. Amint Jung hatása alatt Noszlopi László írja [30]: „A gólyamese is megfelelő, de természetesen csak addig, amíg a gyermek a történetelőtti ember szimbolikus gondolkodásának fokán áll.” Az ilyenféle érvelés logikailag két szempontból is sántít: először azért, mert megalapozatlanul azt feltételezni, hogy a mai gyermek lelkileg — bármilyen életkorban is, — a történetelőtti ember fokán áll. Másodszor az a bökkenő, hogy a „gólyamese” megengedése ellentétbe juttat a feltétlen őszinteség követelményével.

Foglalkozott Jung a *tehetséges* gyermek nevelésével is. A tehetség legfontosabb megnyilvánulását a fantázia eredetiségében, következetességében, intenzitásában és finomságában látta. Nem hallgatta el a tehetséges gyermek negatív, nevelési szempontból problematikus vonásait sem: egyoldalúságát, ellentétek közt való öröklődését. A tehetséges gyermek nevelését olyan fontos feladatnak tartja, amelyet eddig a társadalom elhanyagolt. A megoldást azonban nem abban látja, hogy a tehetségeseket külön iskolában neveljék, hanem abban, hogy a pedagógusok figyelmet fordítsanak a tehetségesek fejlesztésére, negatív vonásaik nyesegetésére. Vigyázzunk, hogy a tehetség ne kallódjék el; a zseni minden akadályon keresztül tudja vágni magát, a tehetség ellenben elkallódhat, megtorpanhat, ha nem nevelik megfelelően. Ehhez azonban a nevelőknek olyan magasabb színvonalú tudása, rátermettsége is szükséges, amely megtalálja a kontaktust a tehetséges gyermekekkel.

* * *

A különböző mélylélektani irányzatok elveit, pedagógiai gondolatait sokan igyekeztek részletesebben kidolgozni. Sok vulgarizálás akad, de vannak ma is figyelemreméltó munkák [31].

Ezek közül, úgyis, mint nálunk legutóbb megjelentet, HERMANN Alice művét emelhetjük ki. (Emberré nevelés, Bp. Székesfőv. Irod. Int. kiad. 1947.) E mű az előzőekben már említett Hermann Imre ösztöntanát érvényesíti a nevelés terén. A könyvből három fontos mozzanatot érdemes jobban szemügyre vennünk:

1. Az ösztönnevelés fogalma és alapelvei.

„A kisgyermek nevelése lényegében ösztönnevelés”... olvashatjuk a könyvben. A vágy, amit a gyermek az ösztön kielégítésére érez, féktelen: eleinte nemcsak a kielégülés megvonása, de még halasztása is elviselhetetlen számára. A nevelésnek ahhoz kell őt hozzásegíteni, hogy a halasztás egyre kibírhatóbb, a lemondás elviselhetőbb legyen, de ahhoz is, hogy a valósággal — a kultúrélet valóságával — össze nem férő ösztönkielégülések helyébe olyanokat tudjon találni, amik kárpótolják az elvesztett örömekért.” (i. m. 47—48. l.)

Az ösztönnevelés alapelveinek ez, a lényegében Freud gondolatmenetével megegyező koncepciója a következő 5 nevelési elvet foglalja magában:

- a) a nevelő a gyermek segítőtársa legyen: tehát sem nem ellensége, sem nem cinkosa;
- b) a fejlődés az ösztön minél kevesebb elfojtásával járjon;
- c) az ösztönnevelés lehetőleg megrázkódtatás nélkül folyjon;
- d) az ösztönnevelés ne ébresszen felesleges büntudatot és ne hagyja megszegyenítések emlékét maga után;
- e) a felszabadult ösztönöröknek legyen meg az útja a magasabbrendű felhasználásra, szublimálásra.

Ennek az öt pontból álló programnak lényegét így foglalja össze a szerző: „akkor lehet meg a reményünk, hogy a gyereket boldogan dolgozó, boldogan szerető emberré neveljük, ha közben sem a külső világot nem érzi ellenségesnek, sem saját testét, lelkét bűnösnek vagy gonoszoknak.” (i. m. 51. l.)

Ennyiben foglalhatók össze a mű alaptézisei. E tézisekkel kapcsolatban az olvasó talán kissé szűknek érzi az „ösztönnevelést” a nevelés egésze szempontjából. Vajon az ember csak ösztönből áll, vagy pedig a megismerő funkciók, érzelmek, stb. már az ösztönneveléssel együtt fejlődnek, mint azoktól egyoldalúan függő, másodrendű folyamatok? Olyan kérdések ezek, amelyek a freudizmussal és általában a mélylélektannal kapcsolatban felvethetők, mert azon az előfeltevésen alapul a nevelés és ösztönnevelés azonosítása, hogy a tudatalatti csak, vagy elsősorban a lényeges, viszont a tudat mellékes, másodlagos, elhanyagolható; pedagógiaiilag tehát csak a tudatalatti ösztönök nevelése fontos, vagy talán egyáltalán csak ez lehetséges, a tudatos szféra nevelése lényegtelen, vagy nem is probléma.

Azt is kérdezhetné még a szkeptikus olvasó, hogy miért a kisgyermek nevelése ösztönnevelés? A nagy gyermeké, a serdülőé nem?

Fel lehet vetni viszont a társadalmi célok szempontjából is a kérdést: hogyan egyeztethető össze a társadalom tudatos célkitűzése az ösztönneveléssel? Mi a viszony a társadalom élete folyamán, lényegében kevésbé változó ösztönök, ezek nevelése és a sokkal rohamosabban változó társadalmi, politikai, kultúrpolitikai nevelési célkitűzések között?

Feltétlenül értékelendő pozitívuma az ösztönnevelés tételeinek, hogy a társadalom és az egyén szabadságát és boldogságát tűzi ki célul. Vajon mindenféle társadalomban lehet-e valójában ilyen célokat kitűzni?

Ezt a kérdést ugyan közvetlenül nem teszi fel a könyv, és tehát közvetlen választ erre nem is találhatunk benne. Viszont a társadalmi szempontok határozottan kidomborodnak akkor, mikor a múlt nevelés kritikáját adja:

2. A régi nevelés kritikája.

A múlt társadalmát, illetve annak még fennmaradó tüneteit 4 szimptóma jellemzi:

a lelki köd, a félelem, az őszinteség-hiány és a szociális érzék hiánya. (i. m. 12. l.)

Bármennyire körülvették és gondoskodtak is a gyermekről a polgári családok, mégis voltaképpen magára maradt és titokvilág vette őt körül: „a születést, a halált és a pénzt a legtöbb szülő féltve őrzi gyermeke előtt.” (i. m. 23. l.)

A régi nevelés a félelemmel és a szégyenérzet felkeltésével fékezte a gyermek ösztöneit. A félelem természetes érzés, megvan minden gyermekben, a helyes ösztönnevelésnek nem szabad fokoznia a gyermek úgysis meglévő félelmét. Ellenkezőleg, fokozni kell még a biztonságérzetet.

A szégyen nem természetes érzés, ezt kizárólag a nevelés fejleszti ki. A megszegyenyítés az embert megalázza, „egy kissé kutyává teszi”. (i. m. 166. l.)

Nagy a különbség tehát a félelem és a szégyenérzés között: a félelem bizonyos mértékig természetes érzés, míg a szégyenérzet, a megalázás nem természetes, nem szükségszerű. Ebből pedagógiaiilag az következik, hogy a félelmet nem szabad a természetesnél nagyobbra fejleszteni, mert amúgy is megvan a gyermekben, és erősítve, a gyermek fejlődésének, önállóságának, szabad tevékenységének gátjává válik. A szégyen viszont alkalmatlan nevelési eszköz, melyet a régi, megalázásra, megtörsésre irányuló nevelés használt fel.

A félelmet át lehet szellemíteni, szublimálni lehet, tehát bizonyos körülmények, határok között nem kártékony. Pl. Jókai gyermekkori félelmeit költői fantáziájával műalkotássá érlelte. A szégyen viszont nem szublimálható, „nem törölhető ki az emlékezetből... a megszegyenyülés jóvátehetetlen” (i. m. 167. l.) a szerző szerint.

A félelemnek és megszegyenyítésnek, mint a nevelés eszközeinek elítélése kétségtelenül nagy pozitívum. A szerző jól leplezi le, hogy ezek mennyire a régi, konzervatív nevelés eszközei, szövetségesei voltak. Külön ki kell emelni azt a sok irodalmi anyagot, amelyen nemcsak szemléletesen, hanem mélyrehatóan is dokumentálja a régi nevelés hibáit. Ez a gazdag *irodalompedagógiai* illusztráció igen bőséges (Ady, Anatole France, Goethe, Gorkij, Illyés Gyula, József Attila, Kolozsvári Grandpierre Emil, Kosztolányi Dezső, Petőfi Sándor, Szabó Dezső művei szerepelnek) és ez a gazdagság nemcsak sokszínűbbé, olvasmányosabbá teszi a könyvet, de hitelesebbé is.

E jelentős értékek, pozitívumok mellett sem hallgathatjuk el azonban, hogy a félelemnek és a szégyenérzésnek kissé merev az elválasz-

tása. Az igaz, hogy a szégyenkezés, és a megszégyenítés par excellence társadalmi jelenség; de kérdezhetjük, vajon a szégyenkezés mélyén nem bújk-e meg a félelemnek valamelyik fajtája? Ezzel természetesen csupán jeleztük a problémát, és logikailag tovább utaltunk arra, hogy amennyiben a félelem bizonyos értelemben „fejlődőképes”, akkor alighanem a szégyenérzéstől sem tagadhatjuk ezt meg mindenestül, nem állíthatjuk talán mereven a szégyen „szublimálhatatlan” voltát. Noha teljes egészében pozitívan értékeljük a félelemre és szégyenre alapított nevelés elítélését, mégis úgy gondoljuk, e kettő viszonya, létrejöttének (vagy esetleges alkalmazásának) körülményei még sok kutatást igényelnek.

Hermann Alice művének e kritikai része mellett figyelmet érdemel az ösztönnevelés jellegének részletesebb kidolgozása is.

3. Az egyes ösztönök nevelése.

Az ösztönnevelés elveinek konkrét érvényesülése a 4 ősi ösztön nevelésében nyilvánul meg:

a) Táplálkozási ösztön:

A kellő mennyiségű, rendszeres táplálkozással kell gondoskodni ennek az ösztönnek megfelelő kielégítéséről. Szól az éhezés káros, neurotikus hatásáról és arról, hogy a rendszertelenség hasonló tünetekre vezethet, főleg a kisgyermeknél.

A csecsemőnél az elválasztás szokott ennek az ösztönnek nevelése szempontjából problémát okozni. A gyermek túlkorai elválasztása az anyatejtől kielégítetlenséget, zavart okoz; de ugyancsak káros a túl késői elválasztás, kényeztetés is.

A gyermek „enni nem akarása” rendszertelenség, kényeztetés és a táplálkozási ösztön helytelen nevelésének következménye.

b) A megkapaszkodás ösztöne

abban nyilvánul meg, hogy az ember segítséget, támaszt, „megkapaszkodási” lehetőséget keres; különösen szembetűnő ez a csecsemőnél és kisgyermeknél.

A megkapaszkodási ösztön és ennek ellentéte, az elszakadás nyilvánul meg a serdülőkori csavargásban, vándorlásban, romantikus elvágásokban is. (Ösztönök ambivalenciája! A megkapaszkodás együttjár ellentétével, az elszakadási tendenciával.)

A megkapaszkodás ösztöne számára is megfelelő kielégülést kell biztosítani. Nyerjen a gyermek a szülőben, nevelőben „megkapaszkodási lehetőséget”: szeretetet, segítséget, támaszt. Ugyanakkor ügyelni kell arra is, hogy a megkapaszkodási ösztönt ne fejlesszük a kíváncsian mérteken túl, mert ez önállótlanúságra, gyámoltalanságra vezethet.

A közösségi érzést a gyermekközösség kialakulását lényegében a megkapaszkodási ösztön-szükségletre vezeti vissza.

c) A nemi ösztönöket

két ösztön-ellentéppárra osztja fel:

Az egyik az *auto-erotizmusok* csoportja, ide tartozik a magátmuto-
gatás öröme és a másokra irányuló testi kíváncsiság is. Ezekkel kapcsola-
latban nevelői alapbeállítottságként a türelmet, megértést vallja, abból
a freudista tételből kiindulva, hogy ezek a jelenségek bizonyos korok-
ban törvényszerűleg fellépő jelenségek. (i. m. 116. l.) Ha ezek a jelen-
ségek túlzottak, az alapokat kell a nevelőnek kutatni.

A másik ösztönpár: az *erőszak- és erőszak elszenvédesének* öröme.
Itt szól a gyermek kegyetlenségéről, állatkinzásáról stb.

A nemi ösztönnel kapcsolatban részletesen szól a nemi felvilágosí-
tás problémájáról is. A feltétlen őszinteség híve, de igen józanul, telje-
sen a gyermek életkorához, felfogóképességéhez fűzi, hogy mikor, milyen
mértékben világosítsák fel. Hogy ki (szülő, nevelő, orvos) világosítson
fel, milyen módszerrel, alkalommal stb., arra nézve receptet adni nem
lehet, mert ez a gyermektől, és a sajátos körülményektől függ. Egészé-
ben az őszinteség, a természetes (fokozatos), zökkenőmentes felvilágo-
sítás híve.

d) Az agressziós (támadási) ösztön

nem feltétlenül lép fel, hanem az ösztönös vágyak kielégítetlensége,
veszélyeztetettsége, és az ezekbe való beavatkozás esetén. (i. m. 128. l.)

Ebből következően, a nevelő alapvető feladata az, hogy kerülje az
olyan helyzeteket, amelyek az agressziós ösztönt kiválthatják. A közös-
égi élet, családi otthon nyugodt, jó légköre véd meg legjobban az agresz-
ziós ösztön megnyilvánulása ellen.

Fontos ennél az ösztönnél is a szublimálás, a játékok, sportok (pl. bir-
kózás), versengés, erő kifejtés formájában. (i. m. 143. l.)

Az egyes ösztönökkel kapcsolatos nevelői teendők magatartás alap-
ján az iskola feladata az, hogy gondoskodjék az ösztönörök továbbveze-
téséről, szublimálásáról. Adjon műveltséget, neveljen rendszeretetre,
a kultúrértékek megbecsülésére a gyermekek cselekvőkészségének, alko-
tóképességének igénybevételével. A vezető legyen jó megkapaszkodási
lehetőség a gyermekek számára, igyekezzék bekapcsolni a nehezen fel-
melegedő gyermekeket a közösségbe és törekedjék lehetőleg pozitív tar-
talmat adni a közösség életének. (i. m. 188—195. l.)

Mint az eddigi ismertetésből, és a néhány megjegyzésből is kitűnik,
egészében sok pozitív törekvést, finom megfigyelést, éleslátást tükröz
ez a munka, amely bizonyára hasznos tanácsokkal szolgált szülőknek
és nevelőknek. Kritikai szempontként a nevelési helyzetek, különösen
a társadalmi feltételek elemzésének fogyatékosága említhető. (Inkább
csak a régi nevelés bírálataként merülnek fel társadalmi szempontok).
Részben talán ennek tudható be, hogy némely freudista tételt kritikát-
lanul elfogad (pl. az autoerotizmus törvényszerű bekövetkezése).

A dackorszakkal, és különösen a serdülőkorral kapcsolatban is
szükségsszerű válságokról, törésekről beszél (i. m. 173. l.), sőt a serdülők
iskolaellenességét is emlegeti. (i. m. 196. l.) Nem állítjuk, hogy ilyenféle

jelenségek, sőt tendenciák ne lennének; de talán az sem állítható, hogy feltétlenül éppen ezek uralkodnak. Az ilyen jelenségek bizonyos társadalmi-nevelési helyzetekben, feltételek közt lépnek fel, tehát ezeket a feltételeket kellene elemezni, mert így túlzott és nem eléggé megalapozott általánosításnak látszanak.

Szellemes megfigyelésekben bővelkedik a könyv, de az ilyenféle szimbolikus magyarázatok után (pl. a labda-játék, mint a megkapaszkodási ösztön szublimációja, 104. l., vagy a megkapaszkodási ösztön és a közösség kialakulása) az olvasónak mégis az a hiányérzete marad, hogy itt esetleges összekapcsolások szerepelnek, és ez a szimbolika elhanyagolja a tudatos-társadalmi, tartalmi, célszemponitű mozzanatokat. Sokszor túl passzívvá halványul el a szülő és a pedagógus szerepe is. (Ebből persze nem következik, mintha a konzervatív pedagógia tekintélyi pedagógusát helyeselnénk, vagy a pedagógus egyoldalú „vezetőszerepének” hangsúlyozását ne tartanánk dogmatikusan merevnek.)

* * *

Nálunk a freudizmus és mélylélektan tanítása, — mint azt bevezetesképpen említettük, — nem bontakozott ki.

A szépirodalomba beáramlott a freudizmus, a mélylélektan szemlélete. Ez, a külföldi irodalomhoz hasonlóan (pl. Th. Mann, Zweig, Proust stb.) a cselekmény lélektani jellegű feloldódásában és ösztönlélektani problémák előtérbe kerülésében, analizisében mutatkozott meg.

Babits és Kosztolányi pedagógiai tárgyú regényeiben erősen érezhető a mélylélektani hatás. Pl. Babits „Timár Virgil fia” c. regényének hőse, a serdülőkorú Pista, az elé a választás elé kerül, hogy válasszon a konzervatív pedagógiát képviselő szerzetes-nevelőatyia és a szabadságot ígérő természetes atyja közt. A kötöttségektől a szabadságra vágyó Pista atyját választja. (Törése Babits regényének, hogy ezt a választást faji magyarázatokkal akarja megokolni, holott az lélektanilag is jól megérthető).

A freudizmus, mélylélektan hatása jelentékeny a pedagógia, a tudományok, a szépirodalom terén. A kritikai feldolgozás szükségességét ez is indokolja.

JEGYZETEK és IRODALOM:

- [1] Freud: Egy illúzió jövője. — Bp. 1945. Bibliotheca kiad. dr. Schönberger István fordítói előszava.
- [2] Alexander Mette Freud születése 100. évfordulójára írt monográfiájában (Sigmund Freud, Berlin, 1956. VEB. Verlag, Volk u. Gesundheit, 13—14. l.) pozitívan értékeli e korai műben, hogy Freud az ún. „pszichikai elemek”-nek bonyolult fiziológiai folyamat — mivoltára hívta fel a figyelmet, Freud előtérbe helyezte a funkcionális szemléletet a lokalizációssal szemben és az agy szürke állományának fontos és bonyolult funkciót tulajdonított. Meynert és Wernicke ún. „klasszikus aphasia tan”-ával szemben Freud azonban csak spekulatív érvelt és a bizonyítékokkal adós maradt — állapította meg Meite.
- [3] Vö. Lénárd Ferenc: A lélektan útjai. (Bp. 1948., Franklin-kiad., 217. l.)
- [4] Breuer—Freud: „Über den psychol. Mechanismus hysterischer Phänomene.” (Neurologischer Zentralblatt, 1893. — 1—2.) — Ua.: „Studien über Hysterie.” Wien, 1895.

- [5] Stekel, aki az érettségi álmot első ízben magyarázta, azt állítja, hogy az ilyen álmok rendszerint arra vonatkozik, hogy valaki a szexualitásban mennyire állja meg a próbát, vagy mennyire érett. Freud megjegyzi, hogy ezt a véleményt tapasztalata gyakran megerősítette.
- [6] Freud: Zur Psychopathologie des Alltagslebens. — Wien, 1904.
Freud: Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten. Wien, 1905.
- [7] Freud: Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie. — Wien, 1905.
- [8] Freud: Charakter und Analerotik. (Psychiatrisch-beurlogische Wochenschrift, 1908.
Freud: Die kulturelle Sexualmoral und die moderne Nervosität. Wien, 1908.
- [9] Ez nem jelenti azt, mintha Freud régebbi műveiben né lennének általánosabb filozófiai és szociológiai vonatkozások (pl. fentidézett, 1908-ban megjelent írásaiban).
- [10] A „Die Zukunft einer Illusion” (1927.) és a Mózesről írt tanulmánya. (Magyarul: „Mózes és az egyistenhit.” Bp. 1946. F. Ozorai Gizella fordítása.)
- [11] Freud: Massenpsychologie und Ich-Analyse. Wien, 1923. — Szociológiai terminológiája kifogásolható, mert „tömeg”-nek tekinti az olyan szervezett közösséget, mint pl. az egyház. (Vö. Rézler Gyula: Bevezetés a szociológiába. Bp. 1948. Gergely R. kiad. 34—35. l.)
- [12] Vö. Szalai Sándor: „Philosophische Grundprobleme der psychoanalytischen Psychologie.” (Octava—Verlag, Zürich, 1936.)
- [13] Vö. Szondi Lipót: Schicksalsanalyse (1944) és „Experimentelle Triebdiagnostik” c. műveit, továbbá Benedek István: „Az ösztönök világa.” (Bp. 1948., Új Idők kiad., főleg 253—264. l.)
- [14] Freud: „Zeitgemässes über Krieg und Tod.” Wien, 1915.
- [15] A. Einstein — S. Freud: Why war? London, 1934.
- [16] W. Reich: Dialektischer Materialismus und Psychoanalyse. (Unter dem Banner des Marxismus. 1929. évf.)
- [17] I. Sapir: Freudismus, Soziologie, Psychologie. — (Unter dem Banner des Marxismus, 1929. dec.—1930. febr.)
- [18] Pálóczi-Horváth György: Freud, vagy egy illúzió eredete. — Bp. 1948. Hungária-kiad. Előszó 3. l.
- [19] Freud: Mózes és az egyistenhit. Bp. 1946. Bibliotheca. — I. Előszó.
- [20] Szalai Sándor: Társadalmi valóság és társadalomtudomány. Bp. 1946. Új Idők kiad. 72. l.
- [21] Ferenczi Sándor: A pszichoanalízis haladása. Bp. 1919. Dick Manó kiad. 8. l.
- [22] C. G. Jung: Bevezetés a tudattalan pszichológiájába, (dr. Nagy Péter fordítása, Bp. 1948. Bibliotheca kiad. 76. l.)
- [23] A. Adler: „Menschenkenntnis” (magy. 1927-ben jelent meg) és „Der nervöse Charakter.”
- [24] Jung fent [22] id. mű 68. l.
- [25] Jung: Wandlungen und Symbole des Libido. 1912.
- [26] Jung: Psychologische Typen, 1921.
- [27] Hermann Imre: Az ember ősi ösztönei. Bp. 1943. Pantheon kiad. — Hermann ösztöntanának társadalmi alkalmazása: „Az antiszemitizmus lélektana.” (Bp. 1945. Bibliotheca.)
- [28] Máday István: Individuálpszichológia. (Bp. 1941.)
- [29] Jung: Psychologie und Erziehung. Rascher—Verlag, Zürich, 1946.
- [30] Noszlópi László: Emberismeret és emberekkel való bánás. Bp. 1942. Pantheon kiad., 204. l.
- [31] Vö. pl. Bálint Alice művei: A gyermekszoba pszichológiája. (Bp. 1931. Pantheon kiad.) Anya és gyermek, (Bp. 1941. Pantheon kiad.)